

VIII. FEJEZET.

A KIRÁLYI REACTIO MAGYARORSZÁGBAN. AZ ANJOUK.

Magyarországban III. Endre halálával nagy történeti processus szakadt meg. A XIII. századnak a szabadság felélesztésére irányult mozgalma még nem érte végét, midőn az utolsó Árpád elhunyt. A királyság hatalma szűk korlátok közé van szorítva és annyira gyenge, hogy kérdésessé válik, vajjon képes lesz-e a nemzeti élet egységét biztosítani. Az oligarchia ereje meg, ellentétben a papiron megszabott egyenlőséggel, félelmetes módon megnövekedett. Ezt az elemet kellene megfékezni, ezt kellene az állam és a rend uralmával megegyező színvonalra szorítani, mielőtt rendezett állapotokról, a szabad alkotmány fejlesztéséről szó lehetne.

Ily körülmények között a sors csapásának mondhatni az Árpád-ház kihalását. Akkor veszítjük el e nagy királyi házat, midőn legdicsőbb szerzeményét, a nemzet egységét újra veszély fenyegeti. Olyan időben kell a nemzetnek a trónról szabadon rendelkeznie, a mikor lelki állapotánál fogva tartani lehet attól, hogy az állami föladatok e legfőbbjét békésen és szerencsésen nem bírja megoldani; akkor inog meg az állam egész rendje, a mikor erőteljes és következetes vezetéstől függ az ország boldogulása.

A szabad királyválasztás könnyen az ország nyugalmanak a fölforgatását idézheti elő, főleg mikor a nemzetet alkotó elemek már élethalál harcztot vívnak egymás-

sal. Hyenkor az ellentétes irányok és érdekek koczkára szoktak vetni mindent, hogy az állam akaratuk szerint alakuljon.

Mi sem természetesebb tehát annál, hogy az Árpádok örökségére nézve a nemzet nem tud megegyezni.

A trónviszály a társadalom beteges állapotának elmaradhatatlan következménye. Benne folytatódnak a mult pártoskodásai.

Az Árpád-ház nőágú rokonai között elegenden találkoznak, kik hajlandók a kínálkozó alkalommal élni. Kit ne kecsegtetne Szt. István koronája? Elmérgesíti a bajt, hogy, miként más helyütt említettük, Anjou Károly új elvi momentumot visz a küzdelembe.* Nem csak az forog szóban, hogy ki legyen a király, hanem vita tárgya a magyar korona önállósága is a pápával szemben, s az a nagyfontosságú alkotmányjogi kérdés, hogy örökösödéson vagy választáson alapul-e a magyar monarchia? A sors úgy összekuszálta a fonalakat, hogy a békés kibonyolódás alig látszott remélhetőnek.

A királyválasztás jogának szokták a sok viszályt tulajdonítani, a melyek a vegyes házak idejében dúltak. A főnforogott esetben csakugyan a választással járó ellentétek lobbantották lánggra az összehalmozódott gyújtó anyagot. De nem azért, mivel a nemzet e jogával könnyelműen élt, hanem azért, mivel a körülmények különösen súlyosak voltak. Az egyik jelölt követelését nem lehetett elnémitani, mert egy erős világhatalom, a pápa, s Magyarország egyik legjelentékenyebb tényezője, a nemzeti egyház, állottak mögötte. De egyhangú megválasztását sem lehetett elérni, mert olyan elvi alapra helyezkedett, hogy vele a magyar hazafias érzést tette ellenségévé.

Az így keletkezett zűrzavar évekig nem csillapodik.

* 25—36. lapig.

Egyik király sem bír teljes győzelmet aratni, Magyarországot senki sem kormányozza.

A nagy munka, a szükséges tennivaló az oligarchia megfékezése, pihen. A kinek katonasága és vára van, a ki a leghatalmasabb választó, az a helyzet ura, az ő kegyét keresi mindenki, s főleg az, a ki a koronát kívánja megszerezni. A trónkövetelők a királyi föladatok megfejtésének még csak megkisérléséig sem jutnak el.

Úgy látszott, s ebben foglalható össze e kornak fátumszerű alakulása, hogy a történeti nagy processus, a melybe az aranybulla óta a nemzet keveredett, s a melyre már a tatárjárás végzetes hatással volt, az Árpád-ház kihalta után az oligarchia győzelmével fog végződni.

A történelmi küzdelemben megedződött nemzeti öntudat azonban elhárította e veszélyt.

Az intézmények életrevalósága a nagy megpróbáltatások idejében tűnik ki. Azon érdekeket, a melyek bennök keresték védelmüket, s a melyeknek lassú munkája az intézményeket nagyra növelte, a létüket fenyegető helyzet cselekvésre ösztönzi.

A királyság balsorsa is sorompóba szőlította azon történeti nagy erőket, a melyek benne látják boldogulásuk első föltételét, a melyek nélküle elsatnyulnak. A nemzeti egység szükségének a magyarban mindenkor élénk érzete végül ráatalál a megfelelő megoldásra. Azt a királyt juttatja győzelemhez, a ki a vetélytársak közül a legnagyobb szívóssággal küzdött a trónért.

A nemzet méltóságát is megóvjá. Midőn a választás elvét szerencsés compromissum alapján föntartja, s a pápai hatalommal is kibékül, a nélkül hogy előtte magát megalázza, politikai érettségéről tanuskodik és nagyot lendít jövőjén.

Róbert Károly ellenkirály nélkül marad, s a papságra

is támaszkodva, helyreállítja a rendet. A királyság legfőbb hivatásának szentelheti erejét. A nemzet zöme vele tart és tevékenyen segíti. Ujra létrejön az a szövetség, mely a XIII. században munkálkodott: a szövetség a királyság és a középnemesség között. Egy nagy különbség azonban észlelhető. A szövetség, midőn két czélnek szolgált, a szabadság fejlesztésének és az állami egység biztosításának, végső eredményében kudarcot vallott. A belső rendet nem bírta megóvni. Az anarchia és az oligarchia rettentően pusztított. Ezen tapasztalatánál fogva a nemzet mindenekelőtt rendet és egységet akart. Megértette, hogy ezeket csak nagyerejű király biztosíthatja számára. A XIII. században is kész volt a nemesség II. Endre és III. Endre támogatására; de csak hatalmat és jogokat adó ellenszolgáltatások fejében. Most beéri vele, ha a király megszabadítja az oligarchiától, attól a zsarnoktól, a mely anyagilag károsítja, megalázza, a nemzet egységét dőlyfével megszaggatja, a mely ellen tehát érdeke és hazafisága egyaránt föllázad.

Róbert Károly uralkodása reactio a XIII. században megindult és a szabadság fejlesztésére irányult mozgalom ellen. Túlzások idézték elő, mint minden reactiót. Ugyanazok az ösztönök támasztották, a melyekre rámutattunk Franciaország történetének fejtegetése közben. Plasztikus alakban tüntették föl a veszélyeket, melyekkel a királyság hanyatlása a szabadság ügyét fenyegette.

A nemzeti érzület elijedt a szétmálásnak szemmel látható folyamatától, s a királyi hatalom védőszárnyai alá menekülve, elfordult a szabadság eszméitől. E szellemi áramlat azonban nem hat el a lelkek mélyéig, nem bírja a nemzet gondolkozását állandóan megváltoztatni, nem képes a szabadságért rajongó fajból a rend kultuszának áldozó népet alakítani. A királyság is még híjával van oly hatalmi eszközöknek, hogy a pillanat kedvező voltát teljes

mértékben kiaknázhassa. Még a középkor derekán vagyunk. A királyságnak nem kedveznek a hatalmi viszonyok.

A reactio azon erőhöz mérten nő, a mely támasztotta.

Mikor Angliában I. Eduárd megakasztja a bomlás folyamatát, ez még nem fejlődött nagygyá. A nemzet vonzódik ugyan királyához, de nem csatlakozik hozzá föltétlenül, mert a királyság gyengesége nem okozott elviselhetetlen kárt benne. A nemzet zöme oly erővel ragaszkodik azon jogokhoz, a melyekért sok véres küzdelmet vívott, hogy a királynak érdekében van azokat tiszteletben tartani. A francia királynak századok óta képződött pusztító erőket kell megtörnie; a nép rend és egység után áhítozik, s kész-örömet fogadja el az absolutismust. A francia királyságnak olyan nagy idővel járó munkát kell végeznie, s túlhajtott hatalma olyan soká felel meg a nemzet érdekének, hogy ennek jellemét egészen átídomíthatja.

Az Anjouk korában a zürzavar, a melyet el kell oszlatni, nagyobb arányokat öltött azoknál, a melyeket Eduárd enyésztetett el s ezért mélyebbreható következményekkel is járt. A király tovább terjeszthette hatalmát, mint Angliában, de messze elmaradt a francia expansio határaitól.

A magyar nemzet ideig-óráig bizalmát vesztette az önkormányzat iránt. Róbert Károlynak semmi közvetlen érdeke sincs benne, hogy országgyűlést tartson s hogy a nemzetnek részt adjon a hatalom kezelésében. Nem támad elégedetlenség, ha a király mellőzi a törvényeket. Számíthat a nemzet odaadó támogatására és hálájára, ha elpusztítja a rablók fészkeit és helyreállítja a nyugalmat és a rendet.

Róbert Károly így is tesz. Nem tartozik a világtörténelem azon ritka fejedelmei közé, a kik kényszer nélkül tért engednek a szabad intézményeknek; azt a föladatot azonban, a melyet kora tőle várt, derekasan megoldja.

Mihelyt azonban ezt megtette, a szabadsághoz szokott nép szunnyadó ösztönei újra fölébrednek. A magyar királyságnak nem kell az országtól különvált és egységesekké forrt területeket az államba olvasztania, mint kellett Franciaország uralkodóinak; egy-két ostrom, egy-két véres nap elvégzi a munka nagyját, s a nemzet ismét régi bálványa felé fordulhat. Már Róbert Károly idejében ébredszik a hagyományos szellem; a püspökök az elsők, a kik a miatt panaszkodnak, hogy a király országgyűlést nem tart. A nagyeszű Lajos megérti az idők szavát és külső kényszerítés nélkül, mint igazán nagy ember, megelőzi az elégedetlenség kitörését, visszaállítja a régi szabadságot. A rendes kerékvágásba zökken a dolgok fejlődése. Föleled az ősi szabadság arany szokása. A nemzet a belső összhang korát éli, azt a ritka kort, a mikor egy nagy férfiú akarata uralkodik, nem az erőszaknak, hanem egyéniségének és a királyi állás mind jobban fénylő erkölcsi tekintélyének hatalmával. A királyság van előljáróban; a király lesz megint az igazi központ, a mely körül forog minden. A derekasan végzett okvetetlenül szükséges munka és egy nagyszabású egyéniség népszerűsége új dicsfényvel övezi a régi szent koronát.

A modern kor a királyság hasonló elhatalmasodását, azon nagy áldás daczára, mely vele jár, ha a király csakugyan királynak való, nem nézhetné aggodalom nélkül. A legnagyobb szeretet és a legteljesebb bizalom mellett sem nyugodhatnának meg ma abban, hogy a törvényes korlátokat mellőzzék és az intézmények károsodjanak.

Ma, midőn a fegyveres erőszak kiszámíthatatlan veszélyeket idéz elő; midőn annak alkalmazása az intézményben rejlő biztosítékot nem pótolhatja; midőn az alkotmány és a törvény tisztelete a nemzeti szabadság fő palladiuma; midőn a jogrend annyira kifejlett, hogy minden sérelme az egész nemzeti testet megrázkodtatja: ma a ragaszkodás

és a hűség legélénkebb érzete sem nyugodhatik meg a törvények mellőzésében.

A középkorban ellenben lehetséges volt az alkotmányosság mértékét ahhoz alkalmazni, a ki az állam képét viselte.

Kiváló király korlátlanul kormányozhatott, míg az olyant, a kinek rátermettségében nem hittek, a törvények ellenőrző hatalma alá vetették. A törvénynek ezen egyenlőtlen és tökéletlen alkalmazása akkor is kárt okozott, mert hátráltatta a jog iránt tartozó tisztelet kifejlődését; de e kárnál több hasznot hozott. Nagy embereknek hatványozott befolyásuk lehetett nemzetükre. Olyankor éltek a középkor népei legfényesebb napjaikat, midőn az életrevaló fiatal nemzetek kitűnő királyuk köré sereglének, s nagy tettekhez adnak nekik erőt.

A magyar nemzetet is Nagy Lajos juttatta abba a módba, hogy a benne lakozó tehetséget a kor körülményeitől megengedett határig a legteljesebben kifejtse. A Venczelek és Ottók idejében mélyresülyedt nemzet Európa első hatalmává emelkedik; ott szerez dicsőséget és ott tündöklük, a hol a koron uralkodó hatalmak ragyogni vágyanak; ott lesz az első tényező, a hol a világpolitika központja van, a hol a világtörténelmi erők mérkőznek: Itáliának a középkor képzetére csodás varázsú talaján.

Minő hatással volt az Anjouk e fénykora alkotmányunk fejlődésére?

Láttuk, hogy a reactio teremtette meg hatalmukat. Róbert Károly az alkotmányos törvényeket nem tartja meg. Nagy Lajos újra a régi formákkal él ugyan, de annyira hozzá tud férni a nemzet lelkéhez, hogy az ő akarata uralkodik, mint az aranybullát megelőzőt időkben a legerősebb királyoké, mint Kálmáné vagy III. Béláé. De ez a reactio üdvös volt, mert szükség volt rá. Visszaadja a királyságnak azt

az erőt, a mely nélkül nem boldogulhat, a mely nélkül a szabadság nem virulhat.

A XIII. század munkáját az Anjouk tetőzik be; ők egyeztetik össze ama kor vívmányait az állami élet követelményeivel. A következő nemzedékek azzal az alkotmánynyal élnek, a melyet az Anjouk reájuk hagynak.

Hatalmuk alapja nem a nemzet akaratától független és föltétlenül rendelkezésükre levő pénz és katonaság, a kinevezett és általuk el is mozdítható burokratia; nem a nemzetnek azon hite, hogy a királyságnak Istentől eredő joga a parancsolás, a nemzetnek kötelessége az engedelmeskedés; nem a nemzetnek az a fölfogása, hogy jogköre a király ajándéka, a melytől, úgy a mint adta, meg is foszthatja, s hogy érdeke vak engedelmességet követel tőle.

A hatalmaknak egymáshoz való aránya, a mely az Árpádokat korlátokba rekesztette, még változatlan; a nemzet fölfogását a királyhoz való viszonyáról a szabad választás ténye csak fölfrissíti; a nemzet büszke önérzete még nem tört meg, s csak a helyzetnek Róbert Károly idején pillanatnyi szüksége, majd Lajos királynak nagyszabású egyénisége, hogy úgy mondjam, bűbája, s ügyes politikája emelik oly magasra a trónt. Hatalma megóvásának föltétele az összhang további ápolása. Nem azért engedelmeskedtek őseink, mert természetükben volt, hogy az erősebb előtt meghajoljanak, hanem azért, mert az okos parancsok iránt tanúsított engedelmességnek közvetlen hasznát látták és mert a nagyságnak önként meghódoltak. Ki ne látná, hogy az ilyen viszony nem absolutismus, nem biztosít állandó engedelmességet, mert csak addig áll fönn, míg megvan az egyén felsőbbisége. Az absolutismus a középkor nagyobb államaiban természetellenes állapot. Csak kivételes egyéniségek bírják megközelíteni. Ezért nem veszedelmes. Ezért

esik össze az országok fénykorával. Azok a megalázások, azok az emberi méltóságot sértő idők, midőn egyetlen alacsony elméjű ember az intézmények erejénél fogva képes a szolgálai szellemben nevelt nemzet sorsát kénye-kedve szerint idomítani; midőn egy semmiség, mert király, a maga léhaságának a képe szerint bírja a nemzetet mint valamely élet nélkül való anyagot gyúrni, ezek a szomorú idők még messze vannak. A király igaz hatalmának még első föltétele egy, sajnos, nem állandósítható véletlen: a király egyéni kitünősége. Csak addig állhat fönn, míg a király föladatát teljesíteni képes, míg méltó a hatalomra, a melylyel él. A mi hatalmát megteremti, az egyszersmind üdvössé teszi.

Az erős király megfegyelmezi és az önkormányzatra képesebbé teszi a nemzetet a nélkül, hogy szolgálai engedelmességre nevelné. A király az első magyar ember, de nemcsak neki van joga, s az övé nem szentebb a nemzeténél. A nemzet akarata emelte a trónra, miként, hite szerint, a királyságot is a nemzet alkotta meg.

A szellemekben nem hal el az önérzet. Zách Felician a rajta ejtett sérelmet kardjával torolja meg. Nem olyan udvaronc, a minőkkel XIV. Lajos környezetében találkozunk, a ki megbecstelenítését is boszúlatlanul hagyja, ha koronás fő a bűnös. Ilyen típus nálunk még nincs.

Az Anjouk az alkotmányt erősítő új intézményeket nem teremtenek; de megszilárdítják a meglevőket. Lajos nagyjelentőségű és végleges munkát végez, midőn a III. Endre idejében keletkezett túlzások és atyja önkényes eljárásának mellözésével a régi törvényeket újra alkalmazza, s az ősi hagyományok és törvények értelmében kormányoz. III. Endre törvényeit megdönti a kudarc, a melyet vallottak. Elébe vágtak koruknak, oly béklyókba verték a királyt, hogy föladatát meg nem oldhatja. Egy Lajos meg nem békülhet

velök. De újra országgyűlést tart, a törvényhozás jogát a nemzettel megint megosztja, s az aranybullát a maga egészében megerősíti. És ez nagy jelentőségű tény.

Ha Lajos az ellenállás joga daczára, s részt adva a nemzetnek a közkormányzatban, dicsőségesen képes uralkodni, hogyan tagadhatták volna meg utódai hasonló jogoktól a szentesítést. A régi szokásoknak, a nemesi jogoknak új erőt ad, hogy velök olyan fényes eredményű kormányzás vált lehetővé, mint Lajosé.

Dicsősége messze tündöklő betűkkel vési az utókor elméjébe. hogy szabad nemzetnek is nagyerejű lehet a királya, hatalmas az országa. A mit az alkotmányos szokások közül mellőzött, mellőzték utána is; de a mit megtartott, utódja is kénytelen elfogadni.

Lajos történelmi szerepe I. Eduárdéhoz hasonlít. Miként Angliában Eduárd, nálunk ő fejezi be a XIII. század reformmozgalma. Ő rostálta meg az előbbi kor kísérleteit, ő választotta el az életrevaló anyagot attól, a melyre még nem érett meg az ország, s ezzel megszilárdította a befogadott gyakorlatot.

Miként Eduárdé, Lajos új rendje is az ország végleges szervezetévé válik. Az ő idejében elfogadott közjog némi változással századokig fennáll.

Lajos hagyatéka azonban fogyatékosabb az Eduárdénél. A mint láttuk, Anglia a XIII. században tökéletesebb alkotásokat tudott létrehozni, mint mi. Lajos pedig a reá maradt közjogot nem idomítja át. Az alkotó tehetségnek e téren nem adja bizonyítékát. Ez árnyéka nagy alakjának. A parlament tekintélyét nem növelte új elemek bevonásával, sem e testület helyesebb szervezésével, sem jogainak szabatosabb megállapításával. A királyi tanácsot sem alakítja át. Az alkotmánynak az Árpádok idejéből származott határozatlanságait nem szünteti meg.

A megyében az Anjouk kora nagyobb munkát végez. A régi szabad nemesség és a régi várnépek mindinkább összeolvadnak, s állami tevékenységet fejtenek ki. A megyei gyűlések gyakoriabbak lesznek. Nagy Lajos első intézkedése, hogy a megyei gyűléseken megállapíttatja, vannak-e a vidéken békétlenkedő elemek, tolvajok, rablók. Az országos rendet a megyékkel állíttatja helyre. A választott tisztviselők hatásköre is tágul. Életrevaló önkormányzat támadását szemléljük, a mely ugyan csak később teszi meg azokat a különös szolgálatokat, a melyekért olyan hálával gondol reá a magyar; de már abban a korban is nagy hasznot hajt, mert a köznemességet, a nemzet zömét politikailag műveli és olyan szervezetet ad neki, hogy rövid idő múlva az oligarchiát ellensúlyozhatja, s a parlamenti rendszert, a megyei élet előkészítő iskolája útján, erős alapokra helyezheti.

A legönállóbb az Anjouk munkája a társadalmi és az ezekkel összefüggő katonai kérdések terén.

A mint láttuk, az oligarchiát megtörik, de a társadalmat nem akarják egyenlővé tenni. Ellenkezőleg, azon vannak, hogy a nyugat rendi fokozatát honosítsák meg. Az állam hatalmát bitorló oligarchia helyett az államot szolgáló aristokratiát teremtenek. A köznemességből, a mely köréjük sereglett, megbízható új rendet alakítanak. Ellátják vagyonnal, czímerrel, a lovagi kötelék szabályai szerint szervezik, s egymáshoz és a trónhoz csatolják őket. Fényes udvaruk az aristokratia központja. De e kitüntetések fejében komoly kötelességek teljesítését követelik. Az ő aristokratiájuk az állam szolgálója. Erős gárda, mely az idegen származású királyi családot bensőleg a nemzethez fűzi, s a nemzetet hozzá csatolja. A katonai erő nagy részét ők szolgáltatják.

Szent István várrendszere, mely a tatárjárás óta szem-

látomást hanyatlott, nem bírja többé az ország hadi érdekeit kielégíteni.

A nemesnek változatlanul főálló azon kötelessége, hogy fegyverrel szolgálja királyát és hazáját, nem pótolja a várkatonát, mert a nemesek a külföldön nem harcolnak s mert nem élnek állandó fegyelem alatt, mint amazok.

Midőn annak a mélyreható különbségnek okait kutattam, a mely Magyarország és Anglia fejlődésének azon irányában nyilvánul, hogy nálunk az adóbeli kötelezettséget a hadi kötelezettség hátraszorítja, ennek magyarázatát nagyrészt abban találtam, hogy Anglia több offensiv hadjáratot folytatott s ritkábban kellett határait megvédeni.*

Az Anjouk példája is igazolja ezt a fölfogást. Az általános hadi kötelezettségnek lelket ad a defensiva, míg az offensiva más eszközt kénytelen keresni.

Lajost támadó hadjáratai ugyanarra az útra terelik, a melyen az angol királyok jártak. A tőle teremtett arisztokrátiát arra ösztönzi, hogy fegyveres erőt szervezzen. Éleszti benne a hiúságot, a harci vágyat, a dicsőség szomját s zászlóaljak alakítására utalja. Az így szervezett sereggel a király föltétlenül rendelkezik, messze földre viheti. Csak az kell hozzá, hogy a nagyokon uralkodjék. Ehhez pedig úgy ért, mint kivüle senki. A lovagiasság példaképe, a daliás király a lelkek mélyéig látó psychologus, a ki az emberek gyarlóságával is számol, s ráveszi a nagyokat mindenre, a mire akarja. Hiúságuk legyezgetésével mindig könnyű pórázra fűzni az embereket. Csak meg kell találni a módját. Lajos pedig ebben páratlan. Mint később a francia királyok, ügyesen aknázza ki a nagyok sóvárgását kitüntetések után, s azon vágyukat, hogy a királyi kegyben sütkérezzenek. A magyar főnemesnek most először nyílik alkalma, hogy Európa színpadán első-

* 146. lap.

rangú szerephez jusson, s a maga és nemzete különös tulajdonait nemzetközi közönség előtt érvényesítse. Nem természetes-e, hogy kitesz magáért és hogy semmi áldozatot nem sajnál? Nem lenne magyar, ha másképp cselekednék. Nagy haszon, bőkezűen osztott jutalom is kecsegteti.

Igy hű és áldozatrakész az aristokratia. Hatalma Lajosra nézve nem lesz veszélylyé, ellenkezőleg, az ő hatalmává válik.

A háborún kívül a béke munkáját is a főnemesek végzik. Nagy Lajos beavatja őket az állam nagy ügyeibe, s megismertetve velök a világ helyzetét, tanácsukkal él a külső politika terén. A közigazgatásban mint nádorok, vajdák, főispánok stb. szolgálnak.

Hogy a nemesség a neki szánt nagy munkakört betölthesse, főleg pedig hogy bandériumokat állíthasson, Nagy Lajos megváltoztatja az aranybullának a szabad rendelkezést biztosító pontját, s az egyeneságú örökös nélkül elhunyt nemes vagyont a család oldalágai számára is leköti. E törvénye nem mondja ki a birtok osztatlanságát, nem egyes nagy vagyon föntartását czélozza, hanem az összes nemesség vagyonosságát akarja megóvni, becsukván a kaput, a melyen át addig sok nemesi birtok a holt kéz tulajdonába jutott.

E törvény szerint a nemesi birtok a nemesség kezén marad mindaddig, míg az egész nemzetség ki nem hal, ekkor pedig a királyra száll.

A másik rendszabály, a melylyel a nemességet abba a helyzetbe akarja juttatni, hogy őt jobban szolgálhassa, miként ezt a törvény ki is mondja: a kilenczed kivetése. A főpapok, főurak és nemesek tartoznak jobbágyaik után kilenczedet szedni, s a ki ezt elmulasztja, rajta hajtja be a király. Figyeljünk jól e törvény szellemére. Nem hasonlít ahhoz, mely a külföldön az adószedés jogát a területek uraira ruházza; nem jogot ad, hanem kötelességet szab

meg. A birtokos az adót, a melyet a jobbágyoktól szed, harcosokban fizeti meg a királynak. Nem a maga számára, hanem a nemzet részére szolgál a kilenczed. Önkényesen nem változtathatja meg, el sem engedheti.

Mindezen törekvéseknek meg volt a kívánt eredményök. Nagyerejű nemességet és főnemességet teremtenek, a mely az állam szellemében nevelkedik, s a királylyal együtt az állam terheit viseli. A főnemesség nem válik el a nemesség zömétől. A hozzá tartozó családoknak nincs külön közjoguk, a többiétől eltérő családi és örökjoguk.

Ebben van talán az Anjouk legnagyobb érdeme. Szervezni tudják a társadalmat, s a vagyont és a rangot, a melyet osztogatnak, a király és az állam hasznára tudják fordítani, a nélkül, hogy a régi magyar fölfogással meghasonlanának. Nem utánozzák a nyugati társadalmi rendjét, hanem a rangfokozatoknak onnan vett fogalmát úgy alkalmazzák a magyar talajhoz, hogy a nemesség egységén csorba nem esik. Midőn lovagrendet alapítanak és czímereket adományoznak, ugyanakkor kimondják, hogy minden nemes egyenlő szabadsággal éljen. A főrendűeknek csak azért nagyobb a hatalmuk, mivel több a vagyonuk és az állam szolgálatában jelentékenyebb a részük. Kötelességeik és munkájuk arányában osztozkodnak a hatalomban.

Az Anjouk uralkodásának nagy nyomai maradnak. Ők fejezik be a vajudás ama korát, a mely II. Endre uralkodásával kezdődött. Az ő kezükből kerül ki a középkori magyar alkotmány amaz új típusa, a mely alapvonásaiban nagy ideig fenn tudott maradni.

A társadalmat újjá alakítják. A nagyokat, a kiket II. Endre és III. Endre idejében háttérbe törekedtek tolni, s a kiknek erejét az állam és a királyság hasznára fordítani csak IV. Béla kísérlette meg, a kik azonban az Árpád-ház

magvaszakadtával veszedelmes módon elhatalmasodtak, az Anjouk az állam keretei közé szorítják.

A főnemesség fejlődésének új szakába lép. Eddig egyre növekedő hatalmat merített nagy vagyonából; de e hatalom erkölcsi jogosultság nélkül való volt, mert nem párosult megfelelő kötelességekkel. Angliában a normannok idejében a főnemesség szintén nagy vagyonnal bír, de elől jár a szolgálatok terén is. Adója jövedelmének vagy földbirtokának arányában nő; a hadi szerkezetet nagyrészt a hűbér fejében állított harczosai alakították. Nálunk a nemes adót nem fizet, tehát a főnemes sem. A sereg zömét az Árpádok idejében a várkatonaság és a nemzeti fölkelés szolgáltatja, azaz a tömeg, nem pedig a főúr. E különbség az egyik oka annak az eltérésnek, a mely a két ország XIII. századbéli politikai történetében észlelhető. Angliában a bárók vezetik a nemzetet, s ez csak kiáltó visszaélések eseteiben szakad el tőlök és csatlakozik a királyhoz. Nálunk a köznemesség a királyra támaszkodik. A reformok éle nem annyira a király, mint a nagyok bitorlásai ellen irányul.

Az Anjouk megváltoztatják a főnemesség helyzetét. Főleg a banderiális rendszerrel a legterhesebb kötelességeket rájuk rakva, befolyásuknak erkölcsi alapot teremtenek. Az égbetörő Csák Máté és a Németújvári grófok helyét, a kiknek hatalmaskodásait rendezett államban eltérni nem lehet, a Laczkfiak, a Drugethok, a Garák foglalják el, a kik támaszai a királynak.

Midőn Lajos meghal, már készen várja a jövőt a jogi keret, a melyben a nemzet elhelyezkedik és érvényesül, s már él az az erő, a mely cselekvésre ösztönzi. A további fejlődés főleg azon fordul meg, hogy minő viszonyba jutnak egymáshoz, miként tudnak a meglevő alkotmány talaján egymással megférni a királyság és az első sorba lé-

pett főnemesség. Az Anjouk idején összhangzó volt a működésök. A királyság vezetése mellett a nemzet szabad ereje kielégítő módon érvényesült. De még a jövő titka volt, hogy így lesz-e ez akkor is, ha nem kivételesen nagy fejedelem ül a trónon.

Lajos alatt az állami élet legfőbb tényezői, egyrészt a királyság, másrészt a rendek, a melyek közül a főnemesség van az előtérben, oly összhangban vannak egymással, hogy lehetővé vált az ország emelkedése, s hogy a belső békét fönn lehetett tartani, a nélkül, hogy a nemzet fájó nyomást szenvedne, a nélkül, hogy a rendet a szabadság föláldozásával kellett volna megvásárolni.

De nem bomlik-e meg ez az összhang, ha nem elsőrendű egyéniség ül a trónon?

Angliában Eduárd idején alakul meg az az alkotmány, a mely főbb vonásaiban életben marad az egész középkoron át, s a melyből, a jognak kevés, s csak a szokásoknak és a hatalmi viszonyoknak gyökeres módosulásával, a modern parlamentarismus fejlődik ki.

Ez az alkotmány lényegében hasonlít ahhoz, a mely Magyarországon honos az Anjouk alatt, s ugyanazon két nagy erő összeműködésén alapul, mint a magyar kormányzat. A királyság és a rendek között oszlik meg az állam hatalma. A királyság megmarad az egységes nemzet élén, ő kezeli azt, a mit ma végrehajtó hatalomnak nevezünk, a törvényhozásban azonban osztozik a rendekkel.

A rendek az állam jogilag és tényleg nélkülözhetetlen tényezőivé válnak. A katonai erő, a mely fölött e testület egyes tagjai rendelkeznek, a királyénál is nagyobb. Megférhetnek-e a királylyal? A két nagy erő képes-e egymással békében megélni?

Ha szabatosan meghatároznák jogkörüket, s ha mind-egyikökben élénken élne a törvények szentségének érzete,

egymással összhangzásban maradhatnának. De ezt az eszményi állapotot egyik ország sem közelíti meg.

A politikának alig van nehezebb problémája, mint zavaroktól megóvni és állandóan működtetni az oly államrendet, a mely különböző tényezők egyensúlyán és összhangzatos munkásságán alapul. Csak a hol az egyik tényezőnek biztos a felsőbbsege a többiek fölött, ott nem akasztják meg egymást a szervezet kerekerei.

A természet millió és millió égi testet biztos összhangban gyorsan forogtat egymás közelében; az emberi ész hatalmas gépeket teremt és számtalan külön részeitet felsőbb rendben egyesíteni képes; de mind ez csak a teljes szabályosság, a teljes törvényesség uralma mellett lehetséges. Az élet nélkül való test vakon engedelmeskedik a természet törvényei útján beléje lehelt felsőbb akaratnak, s hiba nélkül futja meg pályáját.

De miként lehet e szabályosságot ellentétes ösztönöktől izgatott és önálló akaratú biró politikai erők működésénél létrehozni és biztosítani?

A középkor sehoggy sem birt e föladat nehézségeivel megküzdeni.

Híjával van a törvény kellő tiszteletének. Az ököljog uralkodik. Az erősek önmaguknak a birái. Mások jogaira alig vannak figyelemmel. Miként lehessen daczos akaratukat a kellő korlátok közé rekeszteni, s összhangzatos munkára szorítani?

A kölcsönös hatáskörök is csak nagyjában vannak tisztázva. Nagy lépés történt a jogok szabatos meghatározásának az útján, de az alkotmány még számtalan viszály csiráit rejti magában.

A magánjogok védelme czéljából indult meg a XIII. században a reform munkája, s e részben tisztázta is a fogalmakat. Az egyes ismeri jussát, világos törvények vagy

megállapodott szokások határoznak a birtokjogról, az örökösödésről, s arról, hogy kit minő előjogok illetnek meg az államhatalommal szemben.

A közjog terén azonban még nagy a zavar.

Néhány általános elv elismerésre jut ugyan, de nincs szabatosan s annyira kifejtve, hogy az élet mindig hozzá alkalmazkodhatnék.

Bizonyos jogkört a szokás vagy a törvény az állam egy vagy több intézményének megad; de nincs megállapítva e jogkör határvonala; bizonytalan, hogy mennyi az egyes tényezők szerepe benne.

Angliában elfogadott elv, hogy a törvényhozás joga a király meg a rendek között oszlik meg. Láttuk, hogy már I. Eduárd hirdeti e tant. De azért alakilag a törvény a király akaratának jogi kifejezése marad, s ő önmagától is bocsáthat ki kötelező jogszabályokat, a parlament mellőzésével, vele versenyző hatalommal élhet. Eduárd maga is a parlament megkérdezése nélkül nagyfontosságú ügyben törvényt bocsát ki.

A szokásos eljárás az, hogy a király a communerek kérésére és a bárók tanácsa alapján állapítja meg határozatát. De kérdéses marad, hogy tartozik-e ezen petícióhoz és ezen tanácshoz alkalmazkodni; hogy kénytelen-e magát szolgálai módon ahhoz tartani, a mit tőle aláztatosan kérnek. Ha másként határoz, érvénytelen-e a parancsa?

Nálunk még sűrűbb a homály, mert az az elv sincs világosan megállapítva, hogy törvényt a király és a parlament együtt hoznak. I. Lajos, híven a régi gyakorlathoz, legfontosabb decretumát ezen az úton alkotja ugyan meg, a rendek kérésére intézkedik és parancsol; de a parlamenten kívül is bocsát ki általánosan kötelező szabályokat.

Sőt Lajos az ország kérelmére kibocsátott törvényeit is nem egyszer önhatalmúlag megváltoztatja.

Alkotmányjogi fölfogását úgy fejezi ki, hogy a «szokásból, gyakorlatból és a józan ész törvényéből következik, hogy a mit a királyi fölség a maga főpapjainak, báróinak és nemeseinek tanácsával és megegyezésével elhatározott, s a mit érett megfontolás után», tehát parlament nélkül, «tesz, rendel és parancsol», azt az ország minden lakosa köteles megtartani. A két jogforrás közül melyiknek nagyobb az érvénye?

A törvény a király parancsainak kötelező voltán alapul; a helyes és szokásos eljárás, hogy a király, midőn állandó jogszabályról van szó, akarátának nyilvánítása előtt a rendekkel egyetértésre jut; de ha ezt nem teszi, akkor sem szűnik meg a király kifejezett akarata kötelező parancs lenni.

Angliában I. Eduárd ünnepélyesen elismeri, hogy adókat csak a rendek megegyezésével vethet ki. De még nyílt kérdés, hogy a vámok is odaértendők-e? A király egyesekkel létrejött megegyezés alapján önhatalmulag szedet illeteket, azt állítván, hogy ezeket a parlament hozzájárulása nélkül is követelheti.

Ez is egyike a függőben levő elvi nagy kérdéseknek.

Nálunk Nagy Lajos a kilenczedet a rendek hozzájárulásával rója ki a jobbágyokra. De kérdéses, hogy kötelezi-e példája utódjait. Atyja másképpen cselekedett. Elvi határozat sincs, a mely az ügyet eldöntené. Midőn később gyakrabban válik szükségessé az időről-időre megszabandó segítség, a nemzet nem talál oly szilárd jogszabályra, a mely a királytól egymagától kivetett adók érvénytelenségét kétségen fölül megállapítaná. A jövő föladata, hogy a közfelfogásnak megfelelő tételt a közjogba iktassa.

A végrehajtó hatalom szervezete is sok összeütközést idézhet elő.

Angliában és Magyarországon érvényüket veszítették

azok a törvények, a melyek a XIII. század idejében a végrehajtó hatalmat teljesen a rendek befolyása alá helyezték. I. Eduárd és Nagy Lajos kinevezett tisztviselők és tanácsosok útján kormányozzák az országot. De azért életben marad a rendek azon fölfogása, hogy joguk van a király politikájára befolyást gyakorolni, s hogy tisztviselőit rossz kormányzatukért felelősségre vonhatják.

Eduárd és Lajos idejében alig van szükség ilyen actióra. A királyi hatalom önmagától összhangzásban él a rendekkel, főleg Magyarországon, a hol a király egyénisége általános megnyugvást kelt. De nagy összeütközések várhatók, mihelyt ez a helyzet megváltozik. Még nincs törvény, a mely a rendeknek a kormányzatra gyakorolható befolyását szabályozza, s ezen alkotmányos joguk érvényesülését egyfelől biztosítja, másfelől a szükség mértékéig korlátolja. A hatalmi tényezők küzdelmének van még kitéve, hogy birnak-e a rendek a hivatalok betöltésére és a felsőbb politikára hatást kifejteni. Hogy mennyit követelhetnek, milyen ügyeket vonhatnak birói székök elé, mind ez a politikai harcok eredményétől függ. A jog e tekintetben nem határoz.

A rendek és a király egyaránt előre törnek. Mind-egyikökben meg van reá az ösztön, hogy terjeszkedjék.

A király minden jog forrása. A souverainitás fönséges érzete hatja át lényét. Gyermekkorától fogva többnek és másnak látja magát a közönséges halandónál. Hatalma Istennek közvetlen adománya, a melyet úgy bizott reá, hogy megóvja. Bűnös eltévelyedés az isteni és az emberi törvényektől minden törekvés, a mely e hatalom csökkentésére irányul. A souverainitás fönségének eszméje könnyen megzavarja a gyarló emberi elme egyensúlyát. Mindent megengedettnek, mindent lehetőnek tart, s teljhatalomra tör, noha a törvény is, a gyakorlati élet kényszerítő ereje is

szándéka ellen szól. Még azt a királyt is, a kinek nagyobb szabású egyénisége a trón magaslatán meg nem szédül, hódításra buzdítja a tudat, hogy a nemzetnek szüksége van reá és vezetésére. A királyság mestergerendája az államnak. Ha meggyöngül, minden recsegni kezd. Nagy hivatása ösztönzi reá, hogy jogait tágítsa. Csak a valóban kitünő fejedelmek értik meg, hogy a törvény tiszteletéből fakad erejük forrása.

A rendeknek a souverainitás legfelsőbb funkciójában, a törvényhozásban részök van. A kinek a szava a legfontosabb elhatározásokban döntő nyomatékú, a ki megszabja a követendő irányt, az rendesen jogot formál reá, hogy a kisebb ügyekben is meghallgassák, s hogy az elveket, a melyeket ő tűzött ki, ő hajtsa végre.

A törvényhozó rendesen túl törekszik lépni hatáskörén. Természetes ösztöne, hogy a végrehajtó hatalmat magának alárendelje. A törvényhozó testületek rendesen beleavatkoznak a kormányzat vitelének részleteibe. A mult időkben kivívott hatalmuk az angol és a magyar rendeket még különösebben is arra sarkalja, hogy visszaszerezzék, a mit I. Eduard és az Anjouk idejében elveszítettek.

A nemesség egyes tagjaiban duzzadó erejük érzete nagy becsvágyat ébreszt. A maguk otthonában csaknem legyőzhetetleneknek tudják magukat. Reászoknak a parancsoláshoz. Fejedelmi életet élnek. Némi fegyelmet ők is kénytelenek elszenvedni; de ez a fegyelem nem töri meg szellemök függetlenségét és nem öli meg nagyravágyásukat. Legfőlebb más irányba tereli hevüket, mint német vagy francia társaikét: közjogra vágyódik szertelen önérzetük, a helyett, hogy magánjoggá alakítanák a közjogot.

Nem lehetett tehát elkerülni, hogy az I. Eduárd és I. Lajos alatt létrejött egyensúly megbomoljék, hogy a rendek és a király között a tusa ismét megújuljon, s mind-

addig ne szüneteljen, míg az egyik fél nem kerekedik a másik fölé, vagy míg a kölcsönös jogokat és kötelességeket világosabban és szabatosabban meg nem határozzák.

A jövő az előző időkben képződött állapotok eredménye. A mult fejlődése irányt szab a jövőnek, a melytől a legnagyobb emberek sem birják nemzetöket elterelni.

Az angol és a magyar nemzet a XIV. században oly közállapotokat örökölt, hogy mulhatatlanul belső villongásoknak kellett bennök támadniok. A mult az egyik félnek oly előnyt is biztosított, a melynek nagy befolyása volt a küzdelem sorsára. Mondhatni, meg volt határozva, hogy a rendeknek tért kellett hódítaniok.

A jelen kor a már megállapodott helyzetekkel szemben sem egészen tehetetlen. A követett politika helyessége mindig hatással van a végső eredményre. Bölcs és erősakarátú vezetés hátráltathatja, enyhítheti, módosíthatja a mult következményeit. De állandóan sohasem győzedelmeskedhetik semmiféle irány, a melynek a kor közállapotai, úgy a mint a multban megalakultak, nem kedveznek.

Az I. Eduárd és I. Lajos idejében főnállott királyi hatalom is a közállapotokból származó annyiféle hátránnyal küzködik, hogy hanyatlását legfeljebb mérsékelni és lassítani lehet. Rosszul áll az ügye, mert az eddig gyakorolt hatalom föntartásának első föltétele, hogy ugyanolyan király legyen a trónon, mint a ki e hatalmat megszerezte.

E szerencse nem lesz osztályrészévé. Ezért be is következik, a mi nem maradhat el. A XIV. és XV. században I. Eduárd és I. Lajos halálától fogva a Tudorok és Mátyás király uralmáig a királyság Magyarországbán és Angliában egyaránt hanyatlik.

A XI. században Szent István és Hódító Vilmos a szabadságot megszorítják. Ezzel megmentik országuk egységét; de központosító rendszeröket, a melyet a régi sza-

bad intézményekre alapítanak, a nélkül hogy ezeket megszüntetnék, a XIII. században a régi szabadság szelleme erős korlátok közé szorítja. Ujra a chaotikus zűrzavar veszedelme üti föl a fejét, a mely az oligarchikus uralom alakját ölti magára, midőn I. Eduárd és az Anjouk megállítják a lejtőn zuhanó államot. A kor szükségéit kielégítő egyensúlyt teremtenek a hatalmi tényezők között. A multnak idejök elé vágó újításait megszüntetik.

De a helyzet urai maradni nem birnak a királyok. A szabadság ősi szelleme a régiekhez hasonló közállapotok mellett megint korlátok közé rekeszti erejüket. A rendi szabadság terjed, mert a központosításnak még nem kedvez az ország állapota.

A rendek annyi jogot szereznek, hogy középszerű király vezetése mellett huzamosabb időn át erős kormányt alakítani nem lehet. Az angol és a magyar társadalomban, politikai iskolázottságuk daczára, a törvény tisztelete még annyira fejletlen, a vagyon és a hatalom egyenetlen megoszlása egyeseknek olyan nagy befolyást ad, hogy nehéz a rendet, a kormányzat tekintélyét, a belső békét a szabadsággal összeegyeztetni.

Természeténél fogva a középkor a kormányzati chaosz korszaka. Németország, Franciaország, Olaszország nem bir belőle csak rövid perczekre is kiemelkedni. Angliában és Magyarországon a királyságnak sikerül az egységes szervezetet föntartani és lelket lehelni az állam testébe. De a szerencse időnkint beálló apályának, a minő egy vagy két gyenge király trónra jutása, vagy egyes politikai és hadi kudarcok, a rend nem bir ellenállani még ezen erőteljesen szervezett államokban sem.

A XV. században Anglia és Magyarország alkotmányos élete megbomlik. Mind a két nemzetet újra az anarchia veszedelme fenyegeti.

Röviden összefoglalva, ez a XIV. és XV. század eseményeinek magyarázata.

Nézzük most közelebbről, hogy milyen alakot öltöttek ezen időkben a közállapotok, a melyek a szabadság fejlődését ennyire előmozdították, s nézzük, miként küzdenek a királyok a rájuk nézve mostoha körülmények között a maguk hatalmának föntartásáért; miként sikerül egyeseknek, megbékülve a közállapotokkal és alkalmazkodva hozzájuk, a kornak ellenök irányuló mozgalmát föltartóztatni, s macacságukkal miként siettetik mások a válság bekövetkezését.